

Ühe talumaja ehitamise lugu aastast 1907

Heiki Pärdi

Taluhoonete ehitamise kohta on kirjalikku ainekust õige napilt, veelgi vähem on sellest kirjutatud. Seegi kirjutis ei valgusta lähemalt ehitamistegevust kui sellist, ent annab ülevaate ühe päriseksostatud uusaegse Eesti talu moodsa elumaja saamise üksikasjadest.

Uusaegsete elumajade ehitamine Eesti taludes algas seoses nende päriseksostamisega 19. sajandi teisel poolel. Siis tekkisid majanduslikud ja sotsiaalsed eeldused suitsuelamust loobumiseks ning algas talumajade hoogsam ajakohastamine ja uute ehitamine. Rehemajadele hakati üha rohkem külge ehitama elukambreid, mis sisustati uutmoodi, linlikult ning kus hakati ka elama hoopis teisiti kui tahmases rehetoas. Omaaegses rehetoas tehti peaaegu kõike, mida taluelus oli tarvis teha: siin sünniti ja surdi, peeti pidusid, tehti süüa endale ja loomadele, aga tapeti ka lambaid ning isegi rautati hobuseid! See oli elu-, söögi-, võõraste- ja magamistuba, nii karja- kui ka lihtsalt köök ning üks kord aastas, kui siin vilja kuivatati, sõna-sõnalt rehetuba.

Kui Põhja- ja Lääne-Eestis jäid vanaaegsed rehemajad veel aastakümneiks talurahva peamiseks eluhooneteks, siis moodsa elulaadi pioneeriks kujunes linakasvatusega jõukaks saanud Mulgimaa talurahvas. Sealsest piirkonnast alguse saanud uutmoodi talumajade ehitamine levis jõukamas Lõuna-Eestis päris kiiresti ning vanad rehemajad jäid peagi vähemusse. Koos uue moodsa ja esindusliku elamuga kodunes rahvasuus ka selle Mulgimaalt pärit nimetus 'häärber' (vt lähemalt Pärdis 2012: 63–109).

Tartu ligidalt Raadi vallas Lombi külas asuv Univere oli keskmisest suurem talu. Selle 50,7 tiinu ehk 55,4 ha suuruse koha oli ostnud talupoeg Kristjan Reinhold 1884. aastal kohaliku talupidaja Karl Milli käest. 1896. aastal kinkis ta talu kogu täiega oma pojale Peter Reinholdile (RA, EAA.2381.2.6934; Kinkimise kontrakt 1896). Õnneliku juhuse tõttu leidub nii uue kui vana Univere talu elumaja kohta ülesvõtteid. Need Eesti Rahva Muuseumi fotokogus (ERM Fk 211) säilitatavad pildid tegi 1908. aastal omaaegne tuntud põllumajandusteadlane ja ajakirjanik Aleksander Jakob Peeter Eisenschmidt (1876–1914). Taluarhitektuuri ajaloo seisukohalt on veelgi tähtsam, et tänu talu pererahvale on säilinud ka maja ehitusleping. Sääraseid ehituskontrahte on alles hoitud ülimalt harva, nii palju kui neid kirjalikult üldse vormistatigi. Seetõttu on Univere ehitusleping hindamatu tähtsusega ehitusajalooline dokument. Kuna maja ehitusplaani või projekti pole säilinud (plaan on küll olemas olnud, sest lepingus on sellele osundatud), siis on

Univere talu vana rehemaja. Foto: Aleksander Eisenschmidt, 1908. ERM Fk 211:13.

Tagakamber Univere talu rehemajas. Foto: Aleksander Eisenschmidt, 1908. ERM Fk 211:15.

leping ainus allikas, mille põhjal saab luua täpsema ettekujutuse ehitatavast hoonest ja selle detailidest.

Nagu Eestis enamasti, aeti ka Univere talus päris pikalt läbi vanade pärisorjuseaegsete hoonetega ning elati rehemajas. 1908. aastal tehtud fotol on näha tüüpiline rehemaja, millele on juurde ehitatud kambriteosa. Ajal, mil ka taluinimesed tahtsid elada nii nagu linnarahvas, ei vastanud rehemaja kuidagi uusaegsetele nõudmistele ja arusaamadele. 1906. aastal otsustaski Univere talu peremees Peter Reinhold hakata ehitama uut moodsat elumaja. Ehitajaks võttis ta oma õemehe Jakob Koorti, kellega sõlmis järgmise töölepingu.

Selle läbi tunnistab Jakob Koort, et on Raadi vallas, Univere talu omaniku Peter Reinhold'i elumaja ehitamise töö oma kätte ehitada võtnud.

Maja tuleb 58 jalga pikk [17,7 m] ja 30 jalga [9,2 m] lai täie viiluga, ja otsad puhta paaridega nii kui plaan ette näitab.

Nimetud tööd on järgmised: Wundament alla kaks jalga¹ maa sisse, ja kaks jalga maa pääle keskelt maja mõõta. Palkidest seinad kaks külge pinnad ära saega lõigatud, mis lõigata kõlbab, aga mis ei kõlba, nii et pinda ei sa need tulevad tahutada. (Pindade ära lõikamine on peremehega pooliti maksta). Üleültse tuleb kuus tuba, kaks võörust, kaks sahvrid, üks köök, üks piima kammer, üks kinnine trepp, kahe terve ja kahe poole aknaga ja kahepoolega uksega ja teisele pool maja teine trepp, alt laudadega ja ülevalt raamide ja klaasidega kahepoolega uksega. Tubade kõrgus, sehest mõõta kümme jalga. Viis kahepoolega wilung ust, ukse kõrgus 8 jalga, neli wilung ust ühepoolega kõrgus 7 jalga, tubatelle üleültse 12 akkant kolme raamiga, akna kõrgus viis jalga kolm tolli, siis veel kaks ühekortset akkant teine teine viilu sisse.

Kolme toale sikkaturi laed, aga pääle nende kõik puhtad alt löödud laed, valmis tehtud laudatest, siis üleültse mulla laed. Üks ahi valgetest kahvlitest, ja teine telliskivitest kamminaga ahi, pliit, praadiahi ja truubid, siis veel üks pliit piima „kambri“. Kaks korstent, üks ühe, ja teine kahe lõoriga.

1 Kahe jala (61 cm) sügavune madal vundament oli tollal hoonete juures täiesti tavaline.

Üks trepp pööningulle minemise jaoks köögi vööriks. Kuuele toale, ühele sahvri ja kahele treppile laudadest pörmandud alla panna, aga lauad on valmis hõõveltud ja punnitud ostetud. Köögile, ühele vööriks, sahvri ja piima kambrile telliskivi pörmandud alla panna.

Akkande ja uksede ümber bleitungi lauad valmis ostetud laudatest ümber lüüa, [tekst katkenud – ilmselt aknad, H. P.] ja ukсед kolm korda üle värvida. Kõik tubade varavahed ära määrada ja ära lubjata.

Kolme toa pörmandud ära värvida. Paarid pääle panna ja roovi lattid tahutada ja pääle lüüa ja sindlittest kattus. Viilud, valmis ostetud voodri laudadest külge lüüa. Üks kemmerg müiritud augu ja õhu truubiga.

Kõik seda tööd on Jakob Koort oma kätte teha võtnud, (muud kui mulla töö on välja arvatud). Kõik matterjal on peremehe poolt ehituse juurde vedada.

Siis saab Jakob Koort selle ehituse töö eest Peeter Reinholti käest töö raha välja maksetud viissada seitsekümmend rubla ja ka prii ülespidamise omale nii palju kui tema säääl töö juures on ja veel ühele mehele kes aknade ja uksede juures abiks on.

Kümme rubla käsi raha on ära makstud.

Jakob Koort on kohustatud seda maja 25 Juuli kuu päevaks 1907 aastal valmis tegema.²

Univerel 11 detsembril 1906

Peremees: P. Reinhold

Ehitaja: Jakob Koort (Ehitusleping 1906)

2 Sõnaseletusi: 1 toll = 2,54 cm, jalg = 30,5 cm; kinnine trepp – eeskoda, veranda; vööriks – eeskoda; kahvel – kahhelkivi; paarid – sarikad; bleitungi lauad – piirdelauad; wilunguks – tahveluks; sikkaturi lagi – krohvitud lagi; truubid – soemüür; pooliti maksta – kahasse, kahepeale maksta.

Univere uus elumaja aiapoolsest küljest. Foto: Aleksander Eisenschmidt, 1908. ERM Fk 211:16.

Tagumise veranda ja elutoa vahel on soojapidavuse parandamiseks kahekordsed tiibuksed. Foto: Heiki Pärdi, 2007.

Jakob Koort võttis ehitustöö ette üksinda, välja arvatud uste ja akende tegemine, kus oli teine mees abiks. Lisaks 570 rubla suurusele töörahale oli ehitusmeistrile ette nähtud prii söök ja elamine (*prii ülespidamine*). Kogu töö tuli valmis teha 25. juuliks 1907 ehk umbes nelja kuuga, kui arvestada, et talveajal ehitama ei hakatud.

Sindelkattega viilkatusega ning tahatud palkidest esinduslik elumaja pidi tulema avar (pindala 162 m²) ja suurte akendega valgusküllane, oma aja kohta igati moodne hoone. Majas oli kokku kuus tuba, köök, kaks võrust ehk eeskoda, kaks sahvrit, üks piimakamber, kaks *kinnist treppi* ehk trepikoda ehk verandat – üks esiküljel, teine aia

pool. Väärrib tähelepanu, et lepingus eristati omavahel vöörust ja kinnist treppi. *Vööruseks* nimetati siin põhiruumide ees asuvaid väiksemaid ruume, millest üks asus köögi ees. *Kinniste treppide* kirjeldusest ilmneb aga, et tegemist oli klaasitud verandadega. Esiküljel paikneval verandal oli kaks tervet ehk suurt ja kaks pool- ehk väikest akent ning kahe poolega uks ehk tiibuks. Aiapoolsel küljel asuva veranda alumine osa pidi olema laudadega vooderdatud, ülaosa suurte akende ning kahekordsete klaasitud ustega.

Nii nagu tollaste esinduslikumate majade juures tavaks, pääses kööki ja sahvritesse hoone otsas olevast n-ö igapäevasest majandusuksest. Selle kõrval paikneb väike maa-kividest ja tellistest trepikoda, kust tõenäoliselt pääses maja all olevasse piimakambrisse. Teises väljaastes hoone tagaküljel asus ilmselt *kemmerg müiritud augu ja õhu truubiga*, kuhu ukse asukohta arvestades pääses ainult väljastpoolt maja.

Elutoad on kõrged: kümme jalga ehk 305 cm. Tubade vahel on viis kahe poolega 244 cm kõrgust tahvelust ja neli ühe poolega 213 cm kõrgust tahvelust. Tubadele annavad valgust 12 suurt 163 cm kõrgust kolme raamiga³ akent. 1908. aasta foto järgi otsustades oli samade mõõtudega, ent ühekordse raamiga aken ka mõlemas otsaviilus. Akende ja uste ümber pidi pandama valmisostetud piirdelauad, aknad ja ukсед tuli kolm korda üle värvida.

Kõikides tubades tuli lepingu kohaselt palgivahed ära määrada ja üle lubjata. Tubadel, ühel sahvri ja mõlemal verandal olid hõveldatud punnlaudadest põrandad, kusjuures kolme toa põrandad tuli ka kohe ära värvida. Köögi ja köögivööruse, sahvri ja piimakambri põrandad on telliskivist. Kolmele toale pidi tulema krohvitud (*sikkaturi*) lagi, kõik ülejäänud laed olid *puhtad alt löödud* laudlaed; laepealne kaeti mullaga. Pööningule pääseb köögivööruses asuva trepi kaudu.

Majas oli kaks ahju: üks valgetest kahhelkividest, teine telliskividest kaminahi. Lisaks praeahju ja *truupidega* ehk soemüüriaga pliit köögis ning teine pliit piimakambris. Korstnaid on majal kaks, üks ühe ja teine kahe lõõriga. Huvitaval kombel jäeti maja väljast vooderdamata, välja arvatud viiluväljad. Uuest majast 1908. aastal tehtud pildil on see kenasti näha, nagu seegi, et välisvoodriga hooneosad olid värvitud.

Nõukogude ajal oli pool Univere majast kolhoosi käes, mis pole hoone tervisele ilmselgelt kasuks tulnud. Väärrib tähelepanu, et vaatamata keerulisele saatusele on

3 Akna alumine osa koosnes kahest lahtikäivast poolest, ülemine osa paiknes põiki nende kohal.

Elutoa sisevaade aastal 1908. Toad on lepingukohaselt viimistletud – laudpõrand värvitud, tahatud palksein siledaks määratud ja valgeks lubjatud, lagi krohvitud ja valgeks võõbatud. Foto: Aleksander Eisenschmidt. ERM Fk 211:17.

Kunagine puhastuba aastal 2007. Elegantse valge kahhelahju asemele on ilmunud robustne pruuniksvärvitud pottahi, ent vana kummut on sama koha peal, kus see oli 99 aasta eest. Isegi laevalgusti on säilinud, ehkki see on päevi näinud. Alles on ka kahe poolega kapp, mis paikneb nüüd teises seinas, ümmargune ühe jalaga laudki on jätkuvalt kasutusel (vrd eelmise vana fotoga). Foto: Heiki Pärdi.

Tagumise veranda uksele on säilinud nii akende algupärane ruudujaotus kui värvilised klaasid. Foto: Heiki Pärdi, 2007.

majas siiski alles üllatavalt palju vanu detaile: akende ruudujaotus, uste ja akende piirdelauad, ehispennid viiludel jm. Esikülje trepikojal on aknad vineeriga kinni löödud ning tiibuks vahetatud ühe poolega ukse vastu, kuid hoone tagumine, värviliste klaasidega veranda on säilinud võrdlemisi ehedal kujul.

Univere uus elumaja on üpris tüüpiline Eesti moodsa taluelamu näide 20. sajandi algusest. Selliseid historitsistlike detailidega suuri kahekorstnaga palkmaju on ehitatud kõikjal Eestis (vt Pärdi 2010, 2012). Tänu säilinud ehituslepingule on võimalus jälgida hoone muutumist ajas alates kavandatust kuni tänapäevani.

Univere talu saja-aastase elumaja õuepoolne külg. Foto: Heiki Pärdi, 2007.

Kasutatud allikad ja kirjandus

Autori välitööde materjalid ja fotod 2007, 2022.

Rahvusarhiiv

EAA.2381.2.6934 – Raadi mõisast eraldatud talu „Univere“ kinnistu nr 1202 toimik.

Ehitusleping 1906 = Ehitusleping Univere talu uue elumaja ehitamiseks. 11. detsember 1906. Käsikirjaline dokument eraarhiivis.

Kinkimise kontrakt 1896 = Ärakiri talu kinkelepingust Kristjan Reinholdilt pojale Peter Reinholdile. Dokument eraarhiivis.

Pärdi, Heiki 2010. Eesti taluhäärberid. 3. osa. Tallinn: Tänapäev.

Pärdi, Heiki 2012. Eesti talumaja lugu. Ehituskunst ja elu 1840–1940. Tallinn: Tänapäev.

Pärdi, Heiki 2021. Eesti talu. Uuem taluarhitektuur 1850–1950. Tallinn: Tammerraamat.

The building history of a farmhouse from 1907

Modern residential houses started to be built on Estonian farms after farmers were able to purchase them in the second half of the 19th century. This was when the economic and social prerequisites developed that enabled farmers to abandon their old smokehouses (barn dwellings), and the modernisation and new construction of farmhouses began. Living quarters, which were furnished in a modern and urban style started to be added to the traditional barn dwellings. The conditions in these new living quarters differed a great deal from the sooty, chimney-less kiln rooms (the only heatable room in the barn dwelling), where everything necessary for farm life occurred. It served as a living room, dining room, guest room and bedroom, as well as a kitchen for preparing food and livestock feed. Once a year, in the autumn, the room was also used for drying grain.

In Northern and Western Estonia, these old-fashioned kiln rooms remained the main living quarters of the peasantry for another decade. However, the pioneers of the modern way of life were the peasants of Mulgimaa, who prospered by growing flax. The construction of new-style farmhouses, which started in Mulgimaa, spread quite rapidly in Southern Estonia, which was more affluent. The article provides an overview of the construction history of a farm in Southern Estonia. Univere, located in Lombi village in the Raadi Municipality near Tartu, was a larger-than-average farm. This 55.4-hectare property was bought by the farmer Kristjan Reinhold in 1884. Luckily, photographs of both the new and the old Univere farmhouses exist. These pictures, now in the photo collection of the Estonian National Museum, were taken in 1908 by Aleksander Jakob Peeter Eisenschmidt, who was a well-known agricultural scientist and journalist at the time. From the point of view of farm architecture history, it is even more important that the contract for the construction of the house has also been preserved. These types of construction contracts have very rarely survived, and it is quite rare for them to have been formalised in writing at all. Therefore, the Univere contract from 1906 is an invaluable document that deals with the history of construction. It is the only source that provides a more accurate idea of a distinguished building and its details, which

was completed in 1907. The modern residential building with an area of 162 m² had a total of six rooms, a kitchen, two vestibules, two pantries, a milk chamber, and two glass verandas. The construction contract also reflects the construction of the ovens and stoves, the finishing of the floors and ceilings, etc.

It is worth noting that many old details have been preserved in the Univere house: the design of the window panes, the moulding around the doors and windows, the coloured glass in the doors on the back porch, etc.